

I. VILNIUS – LIETUVOS SOSTINĖ

Ingė Lukšaitė

Vilnius lietuvių tautos istorijoje

Lietuvos žemės, visos lietuvių tautos telkimosi vieta, jos valstybės centru Vilnių parinko mums prieš kelis tūkstančius metų mūsų protėviai baltai – tada, kai brūkšniuotos keramikos kultūros kūrėjai Vilnios ir Neries santakos kalvose ir jų papėdėje pasistatė gyvenvietes. Pasirinko vietą piliakalniui įrengti ir savo ainiams – lietuvių genčiai – pilį suręsti, lietuvių tautai – miestą ir valstybės sostinę pastatyti, o mums čia – visą likimą, tenkantį tautai, pakelti ir ateiti kurti.

Vilnios piliakalnių įrengėjai buvo apsigyvenę centrinėje baltų kultūros žemėje, toli nuo jos pakraščiu. Iš šių Vilnios ir Neries santakos kalvų tolimi žygiai laukė tų, kurie norėjo per baltų gyvenamą plotą nepažįstamų šnekų ir apsiėjimo žmonių žemes pasiekti – per devynias upes ir daugelį miškų prasigauti, šiaurėje Dauguvą perplaukti, o pietvakarių kryptimi – vakarų baltų plotais per Prieglių iki Vyslos prijoti. Eis šimtmečiai, per lėtai kietės baltų ginklų metalas, per lėtai stiprės vidinis dvasios atsparumas, kai beveik visos Europos tautos ir gentys pakils sau naujos žemės tėvynei ir silpnusių už save ieškoti. Nuo mūsų eros tūkstantmečio vidurio kas šimtmetį tirps baltų gentys gyvento ploto pakraščiuose, ušinėsdamos į nebūtį savitą pasaulio jauseną, jos žmogiškąją išraišką, palikdamos vos išvelgiamus ir atpažįstamus paminklus – upėvardžius, ežerų vardus, žemėje užklotus gyvensenos pėdsakus – tik tiems, kurie po tūkstantmečių norės į juos įsiklausyti ir išžiūrėti. Bet dar visą mūsų eros tūkstantmetį tai vyks toli nuo Vilnios piliakalnių.

Šioje baltų žemių glūdumoje tarp Neries vidurupio–Šventosios–Nemuno vidurupio– už Merkio telkėsi lietuvių gentys. Ši žemė, kurioje stovėjo Vilnios piliakalniai, vėliau Vilniaus pilys ir pilys-miestas, sudarė lietuvių tautos branduolį. Lietuvių gentys davė vardą tautai, ją telkė. O jos gyvasties ženklas, ilgos tautos istorijos ir jos skaudžios patirties nukaltas, yra toje žemėje pastatytasis Vilnius. Iš šių žemių sklido ankstyvasis žemaičių ir kitų baltų genčių (įėjusių į tautą) – dalies kuršių, žiemgalių, sėlių, sūduvių, skalvių – lietuviėjimas.

Lietuvių tautos visuomenės struktūrai keičiantis, šiose žemėse vyko taip pat būrimasis į valstybę. Čia įrengti didieji piliakalniai (pilys, pilys-būsimieji miestai: Vilnius, Punia, Aukštadvaris, Bražuolė, Trakai, Kernavė, Maišiagala, Nemenčinė, Eišiškės, Medininkai) buvo pirminės valstybės organizacijos skeletas, jos politiniai, strateginiai, kariniai, religiniai ir ekonominiai centrai. Piliakalnių-pilių žiedo apsupti Vilnios piliakalniai tampa Vilniaus pilimis, apie kurias statoma miesto tipo gyvenvietė, kuri auga į miestą. Per pirmuosius valstybės kūrimosi ir gyvenimo šimtmečius valdovų rankų galingumu, pylimų aukštumu, kuorų patvarumu, gyventojų nagingumu, apsukrumu bei turtingumu rungėsi tarp savęs šios Lietuvos žemės pilys. Dar tvirtai nežinome, ar Vilnius buvo Mindaugo sostapilė, tačiau jei ir buvo jo tėvonijos šiaurinis pakraštys, tai telkiamoje valstybėje į šiaurę nuo Vilniaus tęsėsi Mindaugui ištikimą Nalšios kunigaikščių valdomi plotai. Ir vis tvirtčiau galima pasakyti: Mindaugas karūnavosi Vilniuje, pirmoji katedra čia statyta, nuo aukštų Neries ir Vilnios krantų XIII–XIV amžiuje lietuviai išlydėdavo paskutinių pagonių kunigaikščių vėles su laužų dūmais; nežinomų jų kapų verta dabar Vilniaus ir jo apylinkių pilių-piliakalnių žemėje ieškoti. Gedimino laišakai 1323 m. paskelbė

I. Vilnius – Lietuvos sostinė

Europai, kad Vilnius jau yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė (toliau LDK). Gediminas įvardijo tai, kas brendo kelis šimtmečius, ir nuo tada Vilnius tapo ir tebėra Lietuvos valstybės ženklu ir lietuvių valstybingumo simboliu.

Vilniuje veiks Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaras, per Vilniuje uždėtą kunigaikščio kepturę sieks Lenkijos karūnos paskutiniai Gediminaičiai, iš čia bus valdomi dideli LDK plotai, čia bus saugomas kunigaikštystės archyvas, jo sudėtinė dalis – Lietuvos Metrika. Šiame mieste statydinsis reprezentacinius rūmus galingiausios valstybės šeimos ir rungtyniaus dėl meno ir šventovių fundatorių šlovės. Tarp visų valstybės vaivadijų Vilniaus vaivadija visą laiką bus centrinė, Vilniaus vyskupija – pagrindinė. Net ir po Liublino unijos, įstatymus leidžiančiai institucijai – seimui tapus bendram su Lenkijos karalyste, Vilniuje, neatidėliotiniems reikalams iškilus, rinksis Vilniaus konvokacijos, kai iš bendrųjų Lenkijos-Lietuvos seimų nebus ko tikėtis. Vilniaus vyskupas vilsis tapti ir *de jure* pripažintu valstybės primu. Ir per tuos pusšešto valstybės gyvavimo šimtmečio Vilnius ir jo apylinkės – Rytų Lietuva – niekadės nebus laikoma kitos valstybės dalimi – jis visados buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lietuvos sostinė.

Per visus penkis su puse pirmosios Lietuvos valstybės šimtmečius Vilnius sunkiau ir jautriau nei kiti jos miestai išgyvens visą valstybei ir valstybingumui tenkantį likimą.

Vilniaus likime kaip magiškame kristale atsispindės visos valstybės likimas, atsispindės sunki tos valstybės kūrėjų – negausios lietuvių tautos dalia. Tautos, kurios etninė egzistencija nebuvo teisiškai apsaugota.

Kaip aukščiausia eglė šile pirmoji pajunta visus vėjus, taip ir pirmasis valstybės miestas jautriau nei visi kiti jautė giluminius istorijos postūmius, kylančius pavojus lietuvių etninei egzistencijai – ir jame, ir valstybėje.

Vilnius nuo jo paskelbimo sostapile jau buvo daugiatautės valstybės sostinė. Kaip ir dauguma tokių miestų, jis pasižymėjo ypatinga trauka – iš visų valstybės vietų čia pirmiausia vyko tvarkyti reikalų administratoriai, politikai, pirkliai, čia stengėsi įsikurti amatininkai, spaustuvininkai. Vilniuje veikiantieji ir dirbantieji buvo pastebimi visoje valstybėje. XVI–XVIII amžiuje Vilnius tarp visų LDK miestų buvo gyviausios kultūrinės-intelektualinės, dvasinės veiklos centru, o ypač nuo 1579 m., kai tapo universitetiniu miestu, spaustuvių telkimosi vieta, knygų tiekėju milžiniškiems LDK plotams ir kaimyninėms valstybėms. Į tokį centrą visais laikais traukė pripažinimo savo veiklai ar prieglobsčio nuo persekiojimų, ar šiaip skalesnio duonos kąsnio ieškantys imigrantai iš kaimyninių valstybių. Todėl čia, Vilniuje, savo kultūros veikėjų pėdsakų gali rasti ir LDK tautos, ir kaimyninė Lenkija, ir Rusija. Daugelį šimtmečių Vilnius buvo vienas iš Europos kultūrinių vertybių intensyvios apykaitos mazgų. Jis rašytinės istorijos laikais stovėjo lotynų kalbos intelektualiosios kultūros areale, jame šios vertybės buvo perkamos pagal vietinės baltiškos valstybės dalies reikmes, iš čia jos buvo persiunčiamos ir slaviškajai valstybės daliai. Kartu šis miestas tapo mediatoriumi, kuriame susitiko keturių kultūrinių sferų – baltų-lietuvių, Vakarų Europos lotynų kalbos arealo, vakarų slavų ir bizantiškosios kultūros (bažnytinės slavų kalbos arealo) šiaurės rytų pakraščio palikuonių – rytų slavų kultūrinės tradicijos, vertybės, stereotipai, naujovės. Šis susidūrimas kūrė savitą rytų slavų kultūros atmainą – LDK slavų kultūrą. Dabar kaimyninių tautų istorikai, publicistai, vertindami Vilniuje vykusius savo tautų kultūrinius reiškinius, bandydami suprasti, kodėl Vilnius buvo kultūrinių vertybių apykaitos centras, ieško eilinio miesto kultūros apibūdinimui reikalingų argumentų: ieškoma „senos slavų žemės sklypelio“ Vilniaus teritorijoje, „seno stačiatikių vienuolyno“, skaičiuojama, kiek lenkų vyko dėstyti į Vilniaus universitetą XVI–XVIII amžiuje (vyko čia ir ispanai, bavarai,

I. Vilnius – Lietuvos sostinė

airiai). P. Skorina vyko iš Prahos į Vilnių ne todėl, kad jis buvo baltarusių miestas – jo gimtasis Polockas ar Minskas buvo iš tikro baltarusiški, bet jis ten neišsikūrė. XVI a. pabaigoje po Baltaramiejaus nakties iš Sorbonos daug profesorių persikėlė į Nyderlandų universitetus ir ten sukūrė didžiųjų vertybių. Vienoje yra nemaža vengrų ir kitų tautų kultūrinės veiklos ženklų, tačiau tai jokia argumentacija tų miestų etninei priklausomybei bei jų kultūros etninei priklausomybei nustatyti. Ne tik įvairių tautybių buvimo mieste faktas, o kiti svertai lėmė dvasinių vertybių apykaitą, jos intensyvumą bei atvirumą joms. Beveik visuose didžiuosiuose Europos miestuose-sostinėse, be pagrindinės tautybės, feodalizmo laikais gyveno ir kitų tautybių žmonės, bet daug buvo tokių miestų, kuriuose kitos tautos ir religijos neturėjo savo kalbai, kultūrai viešos veiklos galimybių. Daugelyje jų pagrindinė tauta apsaugodavo save teisiniais aktais ar laikyenos nuostatomis, o kai kur – tiesiog fizine dauguma. (Kai kuriose tiek feodalizmo laikų, tiek XX a. valstybėse kitataučiai net bijodavo ar tebebijoję prisipažinti esą kitataučiai.)

Vilniaus laikysena buvo kitokio pobūdžio – šis miestas baltiškos kultūros teritorijoje, lotyniškos kultūros arealo pakraštyje, leido kitų tautų, kito kultūrinio arealo žmonėms kūrybiškai ir vaisingai veikti, leisti knygas savomis kalbomis, kurti savo tikybos mokyklas. Tai buvo miestas valstybės, kurioje kitataučiai, kitamaniai, kitatikiai galėjo veikti, dėstyti savo mintis ir išlikti gyvi. Sugebėjimas toleruoti kito arealo ir kitų tautų vertybes buvo baltų-lietuvių kultūros bruožas, tautos laikyenos būdas, atsispindėjęs ir valstybiniuose nuostatuose. Ši laikysena – Vilniaus skiriamasis bruožas ir kartu jo lietuviškumas, jo moralinė jėga ir kartu etninis silpnumas, kai gausesnių kaimynų laikysena buvo kitokia, o kultūra – su aiškiais agresyvumo bruožais. Praeis septyni šimtmečiai, ir neliks kaimynų slavų, kurie nesidalintų šio žemės kampo ir nieieškotų jo istorijoje argumentų, kad savo teritorijas galėtų jo sąskaita praplėsti. Ties juo, kaip paskutine savo egzistencijos riba rytuose, bandys gintis baltų palikuonys – lietuviai.

XVI–XVIII amžių Vilniui netinka eilinio miestelio, pavieta centro ar provincijos miesto (koku jis buvo padarytas 1920–1939 m.) mastelis. Nedaug panašių į Vilnių: jis ne Dancigas (Gdanskas) – vokiečių pradėtas statyti miestas pamario slavų ir prūsų paribio žemėje, ne Karaliaučius – vokiečių ir kitų Europos tautų kryžininkų pastatytas baltų-prūsų žemėje. Vilniaus negalima lyginti ir su kito lietuvių žemės krašto miestu – Seinais.

XVI–XVIII a. Vilniuje ir senose Lietuvą telkusiose žemėse lietuvių kultūra gyvens tyliai visus jai su Europos civilizacija susiderinti reikalingus etapus. Gyvens laukdama, kada kitos kultūros pradės elgtis su ja taip, kaip ji su jomis elgėsi (ir dėl laikyenos nuostatų, ir kartais dėl silpnumo). Tačiau lauks veltui. Čia ilgai egzistuos ankstyvojo feodalizmo laikams būdinga šnekamosios ir rašto kalbos dvikalbystė, kuri užtruks ir nauja forma gyvuos XVIII–XIX amžiuje, kai raštui bus priimta vartoti kaimyninės Lenkijos šnekamoji kalba. Čia bus atidaryta pirmoji lotyniškos kultūros švietimo formų nukalta mokykla, jo apylinkėse išsidėstys seniausios parapinės mokyklos. Vilniaus, Lietuvos intelektualinio ir dvasinio gyvenimo centro, aktyvumas suformuos jame gyvenančių ir jo apylinkių – Rytų Lietuvos bajorų vaikams požiūrį, kad iš protinio darbo galima gyventi, ir parodys kelią į inteligentiškas profesijas. Pirmosios lietuviškos knygos, išleistos 1547–1570 m., buvo visos Lietuvos kūriniai, ir Vilniaus žemės sūnūs – Stanislovas Rapolionis (nuo Eišiškių), Jurgis Zablockis (iš Zabolotės, Užubalių), Aleksandras Roduionis (nuo Rodunės), Ulrikas Merkucecijus (nuo Merkinės?) – kaip ir Vidurio Lietuva bei Žemaitija, sudėjo savo darbo vaisius į bendrą aruodą. Vilniuje bus išspausdintos ir iš jo bus gabenamos po visą Lietuvą XVI a. pabaigos–XVII a. pirmosios pusės lietuviškos knygos: J. Morkūno (Vilniaus miestiečio), M. Daukšos, M. Petkevičiaus (Vilniaus apylinkių bajoro), J. Jaknavičiaus, S. Slavočinskio parengtieji veikalai. Vilniaus universitetas subrandins čia, vieto-